

Розділ II. РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ В НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ

© 2012 р.

І.В.Воронюк (м. Київ)

ОСОБИСТІСНІ КОНСТРУКТИ ПРОФЕСІЙНИХ УПОДОБАНЬ СТАРШОКЛАСНИКІВ ТА ЇХ УРАХУВАННЯ У ВЗАЄМОДІЇ ВЧИТЕЛІВ З УЧНЯМИ

Факторно-аналітичне дослідження латентних особистісних конструктів професійних уподобань старшокласників проведено нами у контексті більш широкого дослідження проблеми підвищення креативності взаємодії вчителів з учнями. У старшому шкільному віці учні знаходяться на межі професійного вибору, тому професійна тематика має бути широко представлена у взаємодіях вчителів з учнями. Вивчаючи систем установок, цінностей, методів впливу вчителів та інших педагогічно значущих складових їх особистості, ми виявили, що критерії і погляди вчителів на проблему вибору професії учнями значною мірою відрізняються від поглядів і критеріїв учнів, а в окремих аспектах й істотно суперечать учнівським. Поясненням цього є те, що вчитель давно зробив свій професійний вибір, тому вся сукупність професій в особистості вчителя оцінює класифікована як менш значуща й переважно за базовим теоретичним принципом типологізації професій («людина – людина», «людина – техніка», «людина – природа», «людина – знакова система» тощо). Саме подібні уявлення вчитель пропонує учням у розповідях про професії.

Сутність проблеми полягає у тому, що з позиції особистості учнів такі теоретичні класифікатори та обговорення на їх основі дуже невдалі й радикально суперечать латентним учнівським особистісним конструктам, установкам і поглядам на відмінності професій. Так ключовий аспект праці – матеріальну забезпеченість від оволодіння професії учнем – вчителі старанно оминають через те, що обговорення цього питання неприйнятний, з точки зору педагогічної етики і моралі ракурс проблеми обрання професії. Прийняття розміру доходу у якості критерію оцінки професії повністю руйнує ієрархію високих цінностей, яку намагаються сформулювати вчителі в учнів.

Не менш істотним протиріччям є те, що вчителі сприймають професії як вербальні описи дій фахівців і не замислюються про дійсні індивідуальні критерії учнів при сприйнятті суті професій. В дійсності учні використовують у першу чергу критерії «особистого переживання дії» при оцінці професій, з позицій яких вчительські класифікації («людина – людина», «людина – техніка» та ін.) і критерії («самореалізація», «творчість» й ін.) сприймаються як невдалі.

Це пов'язане з тим, що учні внутрішньо «апробовують» себе у різних професійних діяльностях та концентруються: 1) на власних відчуттях, на ступені комфортності; 2) на власній потенційній успішності; 3) на наявності в межах професії особистих вмінь; 4) на ступені власної свободи у межах професії; 5) на інтенсивності фізичного напруження (сучасна молодь має тенденцію до інформаційного, не фізичного типу діяльностей); 6) на тому чи буде робота зв'язана з переміщеннями у просторі чи протікає у межах приміщення; 7) чи буде працею на іншу людину чи особисто на себе; 8) чи існує жорстка вертикаль керування і на можливому власному місці в ній (молодь, особливо юнаки, мріє про керування); 9) яка система стимулювання продуктивності чи її нема; 10) наявність особистого керування грошовими потоками і ресурсами чи постійний статус прохача; 10) конвеєроподібна чи різноманітна

діяльність; 11) висока інтенсивність взаємодії з людьми чи робота в усамітненні; 12) чи має робота нескінченні можливості зростання платні в залежності від особистої ініціативи або пожиттєво фіксована кимось встановленою ставкою (як у вчителів); 13) це робота з трансформації матеріалів, інформації чи зовсім не передбачає цього; 14) реалізується як масовий процес потоку клієнтів чи як бюрократична робота дозвільних і контролюючих систем; 15) надає можливість фінансово забезпечити сім'ю чи занурює у бідність та ін.

Значна частина педагогів навіть не здогадуються наскільки прагматична система професійних критеріїв у сучасної молоді. Через те що учням необхідно особисто діяти в професії, а не розповідати про неї, як це робить вчитель з теоретичних позицій, виникає істотна суперечність між прагматичними поглядами учнів і змістом виступу вчителя про професії.

Таким чином, аналіз ситуації показує, що вчитель стикається в особистості учнів з вже сформованою системою поглядів на професії, які значно більш конкретні і прагматично орієнтовані, ніж у нього самого, тому саме вчителю необхідно змінювати власні позиції, установки, критеріальні погляди і, можливо, цілісну технологію профорієнтаційної роботи, а також частково коригувати власну систему цінностей через необхідність підготовки учнів до майбутнього життя у конкурентному середовищі, з багато у чому істотно відмінною від вчительської системою морально-етичних, економічних, політичних і соціальних установок і цінностей. Відсутність подібних змін самого вчителя зумовлює появу серед випускників непристосованих, не адаптивних, інколи, інфантильних особистостей, не здатних вільно увійти у потік життя сучасної економічної і політичної системи функціонування держави і суспільства. Представлені далі результати дослідження професійних уподобань старшокласників надають важливу психологічну інформацію для модифікації педагогічної технології взаємодії вчителів з учнями в області профорієнтаційної роботи.

Професійна діяльність завжди передбачає компетентність в одній чи кількох областях знань, але оцінки вибору професій з різних причин істотно відрізняються від оцінок областей знань. Насамперед, це пов'язане з базовими рисами особистості і конструктами практичної, а не інформаційної діяльності як при вивченні областей знань у школі. У зв'язку з можливістю переміщення у просторі для учнів істотно підвищується ймовірність досягти майстерності у бажаній професії. Дана тенденція істотно позначилася на професійних уподобаннях старшокласників.

Одним з універсальних особистісних конструктів, що є результатом технологічного розвитку цивілізації виступає «принцип мінімізації фізичних зусиль», який, на рівні старшокласників, призводить до обрання ними професій з максимальною передачею фізичних і інтелектуальних дій механізмам і пристроям. У певному розумінні, «лінощі фізичних зусиль» – це джерело і мотив технічного прогресу.

У дослідженні приймали участь 135 старшокласників, учні 10-11 класів, 81 особа жіночої статі і 54 особи чоловічої статі. Для вивчення латентних конструктів професійного вибору старшокласниками нами було побудовано контрольний перелік (36 професій і підвидів діяльності). Визначення латентних особистісних конструктів професійних уподобань старшокласників здійснювалось відповідно до методології багатомірних досліджень на основі факторного аналізу (Г.Анастасі [1], В.Бітінас [2], Е.Браверман [3], В.Мельников і Л.Ямпольський [9], Я.Окунь [10], Г.Харман [11]).

Аналіз середніх оцінок уподобань професій у масиві разом учнів і учениць виявив наступне (табл. 1).

Таблиця 1

Професійні пріоритети старшокласників обох статей

№	Професії	Середнє	Стандартне відхилення
1.	Бізнесмен	65,3	28,7
2.	Актор	57,6	33,3
3.	Музикант	52,8	35,2
4.	Журналіст	52,1	30,6
5.	Моряк	46,9	34,6
6.	Лікар	46,7	30,8
7.	Менеджер	46,1	29,4
8.	Адміністратор	45,5	30,1
9.	Юрист	43,9	31,7
10.	Міліціонер	41,5	32,3
11.	Фінансист	41,4	30,3
12.	Дипломат	41,2	30,8
13.	Економіст	38,7	30,9
14.	Письменник	38,6	34,0
15.	Програміст	38,3	32,3
16.	Перукар	36,9	32,7
17.	Тваринник	35,2	29,3
18.	Льотчик	33,9	30,9
19.	Військовослужбовець	33,9	29,7
20.	Філософ	33,8	31,2
21.	Інженер	33,3	29,0
22.	Політик	32,0	29,7
23.	Вчитель	31,5	30,5
24.	Вчений	29,8	28,6
25.	Кооператор	26,9	24,8
26.	Секретар	26,5	26,5
27.	Водій	25,9	27,4
28.	Агроном	23,3	27,1
29.	Службовець	21,8	25,3
30.	Суднобудівник	21,6	25,4
31.	Фермер	21,3	26,6
32.	Продавець	20,3	22,6
33.	Церковний служитель	18,5	25,0
34.	Сталевар	15,7	21,5
35.	Слюсар	14,7	20,7
36.	Сторож	13,5	19,8

Хср.=34,6 σ=12,5

Найбільші значення такі: бізнесмен, актор, музикант, журналіст. Ключовими конструктами тут, безумовно, є фінансова забезпеченість у межах даних професій, а також публічність і взаємодія з великою кількістю людей. Це підтверджують низькі професійні

пріоритети професій: сторож, слюсар, сталевар, церковний служитель, продавець, фермер, суднобудівник, службовець. Більшість з них має індивідуалізований, низькооплачуваний і залежний статус. Отже, ключовий чинник абсолютного рівня оцінок психологічного рівня: «екстраверсія – інтроверсія», а також рівень матеріальної забезпеченості.

Факторний аналіз масиву професійних пріоритетів разом старшокласників обох статей виявив наступне.

Перший фактор – *«Матеріально орієнтовані професії»* (14,6% загальної дисперсії) – особиста робота з матеріалом, ресурсами, продукування. Найбільші проєкції такі: слюсар, сталевар, суднобудівник – це фізично важкі діяльності. Частина проєкцій продуктивного типу, частина – службовці. Отже, конструкт поєднує професії, що знаходяться в зоні безпосередньої взаємодії з об'єктом труда, фізично важкі, далекі від управління фінансами. Низькі оцінки даних професій виявляють в учнів активний конструкт «мінімізація фізичних зусиль».

Другий фактор – *«Публічні, художньо-творчі професії»* (7,7%). Проєкції: «актор», «музикант», «журналіст», «письменник», «перукар». Специфіка – публічний вплив, особливе поведіння, моделювання варіантів (актор), акцент на новизні, привабливості, іміджі. Це екстравертний тип діяльності. Проєкція «лікар» вказує на корекційний і виховний сенс таких професій. Проєкція «тваринник» – символ ведення глядачів в процесі донесення до них певного творчого продукту. Проєкція «кооператор» вказує на інтенсивність спільної роботи у цих професіях та на систему матеріального самозабезпечення.

Третій фактор – *«Професії обслуговування та допомоги за викликом»* (7,2%): секретар, міліціонер, адміністратор, продавець. Специфіка цих професій – очікування виклику за проблемою клієнта і термінове обслуговування, виконання роботи у взаємодії, в присутності. Проєкції «дипломат» і «вчитель» вказують на бездоганність реагування на виклики. Проєкція «сторож» точно вказує на тривале очікування команд і викликів та «охорону території», що типове і для секретаря, і для адміністратора, і для продавця. Проєкції «програміст» і «політик» точно вказують на те, що представники таких професій мають стандартні алгоритми рішення проблем, відповідні політиці їх організацій.

Четвертий фактор – *«Управління людьми через контроль фінансів, ресурсів і суспільний статус»* (7,2%), про що свідчать проєкції: «бізнесмен», «фінансист», «економіст», «менеджер», «адміністратор». Проєкція «журналіст» – відображення значної ваги вербального каналу впливу. Проєкція «дипломат» – відображення завуальовано-ввічливого обходження у процесі впливу управлінців, яке приховує дійсний вплив і досягнення цілей через управління грошима і матеріальними ресурсами. До таких професій тяжіють особи домінантного утримуючого типу з нестримним бажанням володіти чимось.

П'ятий фактор – *«Генератори, носії і розповсюджувачі ідей і знань»* (6,9%), на що вказують проєкції: «філософ», «письменник», «вчений» – генератори; «вчитель», «церковний служитель» – розповсюджувачі. Проєкції «фермер» (зрощування ідей, індивідуальний розсіювач), «фінансист» і «продавець» – ознака того, що в свідомості учнів знання та ідеї мають сенс товарного продукту, а також те, що знання виступає цінністю в особистісному розумінні. Отже, це конструкт «передачі інформації», до якого, зазвичай, мають тенденцію інтровертовані особи.

Шостий фактор – *«Суспільне регулювання фінансово-економічної діяльності»* (6,0%). Проєкції: «юрист», «економіст», «фінансист», «бізнесмен». Фінансова сфера – область граничної реалізації конструкту «мінімізації фізичних зусиль». Ілюстративним поясненням витоків виникнення даного конструкту можуть бути наступні образні міркування: прибуток чи оплата праці подібні рівню напруги у електромережі. Мала напруга – низька світлимість, нормальна – при адекватній платні, підвищена платня (сильна напруга) – висока світлимість,

надвисока напруга (надприбутки) – вибух лампи (економічний злочин). Іншими словами, керування фінансами має надвеликі спокуси граничних дій, порушень і злочинів, тому фінансово-економічна сфера повинна мати суспільні противаги – закони. Частина учнів, з підвищеною нормативністю, схильна до юриспруденції через готовність реалізувати ці противаги. Також важливою є висока платня юристів при виборі цього напрямку професійної діяльності.

Сьомий фактор «Спільна цілеспрямована складна інженерно-технічна діяльність» (5,8%). Проекції: «кооператор» (аспект спільності дій), «інженер», «льотчик», «військовослужбовець» (технічний аспект).

Восьмий фактор «Обслуговуюча праця» (5,4%) виражений у проекціях: «перукар», «церковний служитель», «тваринник», що може вказувати на поліпшувачий вплив на особистість в аспекті зовнішньої поведінки (перукар). Від’ємна проекція «вчений» вказує на протилежний науковому підхід до впливу. Проекція «сторож» визначає напружену охоронну увагу. Від’ємна проекція «програміст» вказує на повну несамостійність такої діяльності. Від’ємна проекція «слюсар» – прояв нематеріального її характеру.

Таким чином, учні виключно точно визначили особливості діяльності в сфері релігії як м’яке, нематеріально обумовлене ведення людей з покращенням зовнішньої і внутрішньої поведінки в межах ідей, протилежних науковим, з нездатністю змінювати ці ідеї. Психологічно схильні до цього особи з низькою критичністю, емоційні, застриваючі, педантичні, інтровертні, нормативно залежні.

Дев’ятий фактор – «Лікар» (4,2%). Проекції «дипломат», «інженер», «службовець» вказують на сприйняття медичної діяльності як обслуговуючої, делікатної, проектуючої здоров’я праці.

Десята компонента «Вік» (3,3%) виявила слабкий конструкт «внутрішнє – зовнішнє», що визначається протилежністю змісту діяльності «агронома» і «релігійного служителя», а також вказує на поступове зростання в учнів орієнтації на внутрішній психічний світ.

Аналіз общностей виявив наступні максимуми: «економіст» (0,809) – конструкти «матеріальної забезпеченості» і «економії особистої енергії», «слюсар» (0,801), «лікар» (0,773), «перукар» (0,768) – аналог проблеми самокорекції власних якостей, «фермер» (0,763), «кооператор» (0,753) – конструкт індивідуальної і колективної продуктивної діяльності, «секретар» (0,747) – дії за командою. Общності вказують на насиченість цими конструктами всіх факторів. Таким чином, старшокласники обох статей виявили наскрізну прагматичну внутрішню систему класифікаторів професій, відповідну сучасним соціально-економічним умовам.

Для вивчення особливостей жіночих пріоритетів середні оцінки виборів професій було ранговано (табл. 2).

Таблиця 2

Професійні пріоритети старшокласниць

№	Професії	Середнє	Стандартне відхилення
1.	Актор	65,4	31,2
2.	Бізнесмен	63,6	29,3
3.	Музикант	59,0	34,9
4.	Журналіст	57,3	29,9
5.	Лікар	52,2	31,4
6.	Перукар	49,1	33,0
7.	Моряк	48,2	35,3
8.	Менеджер	46,9	29,9

9.	Письменник	46,1	34,6
10.	Юрист	44,8	33,3
11.	Міліціонер	44,8	33,1
12.	Адміністратор	44,7	30,6
13.	Тваринник	40,9	31,2
14.	Дипломат	40,4	30,7
15.	Філософ	37,9	31,6
16.	Фінансист	37,6	28,5
17.	Економіст	35,2	30,7
18.	Вчитель	34,6	31,9
19.	Секретар	31,5	28,8
20.	Льотчик	31,3	33,0
21.	Політик	30,8	27,8
22.	Інженер	29,8	27,3
23.	Вчений	27,5	27,8
24.	Програміст	26,9	26,3
25.	Військовослужбовець	26,3	28,7
26.	Кооператор	25,7	26,0
27.	Водій	21,6	26,9
28.	Церковний служитель	21,4	28,2
29.	Агроном	20,4	24,7
30.	Продавець	20,0	24,5
31.	Службовець	18,8	24,7
32.	Суднобудівник	18,4	24,2
33.	Фермер	17,8	24,2
34.	Сталевар	13,6	21,3
35.	Сторож	12,8	21,0
36.	Слюсар	10,5	15,7

Хср.=34,8 σ=14,8

Найбільші оцінки: актор, бізнесмен, музикант, журналіст, лікар, перукар. Всі максимуми мають публічний характер. Причиною максимальної оцінки «актор» є вплив жіночої стратегії інтенсивних міжособистісних взаємодій, де потрібно постійно змінювати стиль, маску, емоційний стан для досягнення цілей і підтримки стосунків. Той же самий конструкт взаємодії, але без захоплення уваги, міститься і в інших професіях. З економічних причин і внаслідок потреби управління фінансами на друге місце старшокласниці поставили професію «бізнесмен». Найнижчі оцінки мають професії з індивідуальним фізичним навантаженням: слюсар, сталевар, фермер, суднобудівник, а також сторож, продавець, агроном. Отже, найбільш ймовірні психологічні чинники такого розподілу: «екстраверсія» і конструкт «мінімізації фізичних навантажень».

Факторний аналіз даних старшокласниць виявив сильний вплив гендерних жіночих стратегій функціонування [5; 6], який полягає не в тому, що професії змістовно чи процесуально подібні, а в тому, наскільки професія адекватна системі потреб і бажань жінки та відповідна жіночій моделі досягнення цілей.

Перший фактор – «*Забезпечення переміщень у просторі*» (10,8% загальної дисперсії). Проекції: «льотчик», «водій», «суднобудівник» (виробництво засобів руху), «військовий» (точний виконавець – безпека руху), «кооператор» (тенденція до спільних переміщень). У даному шкільному віці завершене статеве дозрівання жінки, а рух у просторі істотно підвищує шанс на знаходження партнера для утворення сім'ї та виходу з-під батьківської опіки.

Специфіка жіночої тенденції переміщень у просторі – спільний рух, у якому жінка мимовільно покладає обов'язки з забезпечення руху на оточуючих чоловіків з їх технічними засобами (машина, літак, пароплав). Поряд з відміченими конструктами, нескінченні переміщення жінок зумовлені пошуком новизни вражень, а розмах переміщень у них пропорційний ступеню емоційно-чуттєвого збудження від сприйнятого чи очікуваних взаємодій.

У першому факторі зібрані переважно чоловічі професії, що наводить на думку про мінімально необхідну для обслуговування жіночих потреб конфігурацію «властивостей» чоловіків: фінансист, продавець, перукар, слюсар, сторож, службовець, фермер, інженер, вчений і, навіть, релігійний служитель. Отже, образне уточнення: це конструкт забезпечення життєвого руху жінки до реалізації власних біосоціальних потреб переважно діями чоловіків, а рух у просторі – спосіб підвищення ймовірності знайти засоби задоволення потреб.

Другий фактор – «*Забезпечення умов зростання*» (10,1%) в аспектах «їжа» (агроном, тваринник, фермер), безпека (сторож), обслуговування (службовець), технологічна бездоганність (інженер). Якщо перший фактор біологічно виправданий для пошуку при переміщеннях вдалого генетичного матеріалу, то другий фактор стосується забезпечення стабільності умов без переміщень.

Третій фактор – «*Професії за викликом*» (9,3%), серед яких перше місце посідає продавець як засіб обміну продукції на гроші. Проекція «політик» вказує на те, що для жінок обмін за моделлю продажу є глибинною стратегією соціальних взаємодій. Якщо врахувати, що людина спрямовує себе туди, де їй ліпше, то цілком зрозуміло чому 80% продавців на ринку – жінки: торгівельна взаємодія, реклама товару, обмін на гроші, які забезпечують свободу інших типів, незначні фізичні зусилля, ситуація постійної публічності. Проекції «дипломат» (обходження з покупцем), «міліціонер» (збереження товару і фінансів), «економіст» (максимізація прибутку), «фінансист» (перепродаж). Таким чином, конструкт «торгівельного обміну» став дійсно системоутворюючим у життєдіяльності жінок.

Четвертий фактор – «*Бізнес-діяльність як засіб привернення уваги*» (9,0%) – ще більш показовий приклад специфічного сприйняття жінками даного віку професій. Так, проекція «економіст» (0,26) дуже мала, «фінансист» – взагалі нульова. Разом з тим, наявні проекції «актор» і «журналіст», що вказують не на бізнес-потреби і цілі, а на спілкування щодо новизни («журналіст»: +0,72) і привернення до себе уваги («актор»: +0,67).

Проекції, що відображують жіноче розуміння бізнес-діяльності, – це менеджмент найнижчого рівня: менеджер, адміністратор, секретар. Необхідно додати ознаку необхідності парної взаємодії при керівництві кимось (а не глобального й формального керівництва великим числом осіб, як у чоловіків).

П'ятий фактор – «*Сучасне узагальнене знання і його передача*» (8,2%), що видно з проекцій: вчений, філософ, вчитель, письменник. Проекції «фермер» і «тваринник» мають прихований сенс індивідуального зрощування знань.

Шостий фактор – «*Нормативне самообмеження і самокерування*» (6,7%). На перший погляд, фактор має стосуватися грошей, але відсутність проекції «фінансист» вказує на те, що гальмування і управління бажаннями («менеджер», «програміст») не стосується фінансових витрат – жінки даного віку ще не мають «фінансового гальмування». Найбільші проекції «юрист» і «економіст» вказують на типові для жінок спеціалізації вищої освіти, проходження

яких є полігоном з розвитку гальмування у сфері грошових витрат жінок. Отже, фактор відображує конструкт «потреба в гальмуванні трат». Також звертає увагу від'ємна проекція «письменник», що було трактовано як потребу не у вербальних, логічних чи раціональних «гальмівних засобах», а у емоційних, через вимогливий тиск і сильні почуття.

Сьомий фактор – «Емоційно-позитивний стан і сплеск» (6,7%). Проекції «музикант», «перукар», «моряк», «письменник», «актор» визначають ключові аспекти і шляхи досягнення емоційно піднесеного стану в жінок.

Восьмий фактор – «Лікар» (4,9%) з проекціями «лікар», «дипломат», «вчитель», «міліціонер» – характеристика нормативно бездоганного ввічливого обходження з метою навчити і контролювати психофізичний стан. Конструкт-аналог «вистежування помилок інших і їх корекції» у факторі виявляється як проекція «лікар».

Дев'ятий фактор – «Церковний служитель» (4,5%). Окремий фактор – ознака конструкту «віра» – типовий для жінок спосіб корекції власної поведінки і мислення (для чоловіків важлива аргументація, доказовість, функціональність, які вони шукають і вбачають у виступах служителів релігійних культів). Проекції виявляють специфіку потреби жінок у ззовні ініційованій самозміні: «вчитель» (надає правильні моделі), «менеджер» (управляє вибором), «водій» (веде у певному напрямі), «сторож» (уважність до помилок), «секретар» (допомагає за викликом), «фермер» (індивідуальне зрощування особистості), «перукар» (корекція особистості). Отже, фактор добре відображає вдалу модель психотерапевтичної допомоги жінці, носіями якої (на рівні латентних конструктів старшокласниць) є працівники релігійних організацій.

Аналіз общностей виявив наступні найбільші за коефіцієнтом показники: «економіст» (0,845), «шофер» (0,838), «юрист» (0,836), «церковний служитель» (0,823), «службовець» (0,805), «сторож» (0,799), які значною мірою присутні в усіх факторах. Така сукупність визначає ключову потребу «контроль бажань» і «допомога при небажаних станах» в осіб жіночої статі старшого шкільного віку. Таким чином, система гендерних стратегій, особистісних конструктів і напружених бажань істотно визначає і викривляє сприйняття старшокласницями професій.

Для вивчення особливостей чоловічих пріоритетів середні оцінки виборів професій було ранговано (табл. 3).

Таблиця 3

Професійні пріоритети старшокласників

№	Професії	Середнє	Стандартне відхилення
1.	Бізнесмен	67,9	27,9
2.	Програміст	55,4	33,1
3.	Фінансист	47,1	32,2
4.	Адміністратор	46,6	29,7
5.	Актор	45,9	33,3
6.	Військовослужбовець	45,3	27,6
7.	Моряк	44,9	33,7
8.	Менеджер	44,8	28,8
9.	Журналіст	44,1	30,2
10.	Економіст	44,0	30,8
11.	Музикант	43,6	33,9
12.	Юрист	42,5	29,4
13.	Дипломат	42,5	31,3
14.	Інженер	38,5	30,9

15.	Лікар	38,3	28,2
16.	Льотчик	37,9	27,3
17.	Міліціонер	36,4	30,6
18.	Політик	33,8	32,6
19.	Вчений	33,4	29,6
20.	Водій	32,2	27,2
21.	Кооператор	28,6	22,9
22.	Філософ	27,8	29,8
23.	Агроном	27,6	30,1
24.	Письменник	27,4	30,2
25.	Вчитель	26,9	27,9
26.	Тваринник	26,7	24,0
27.	Фермер	26,6	29,3
28.	Суднобудівник	26,5	26,6
29.	Службовець	26,3	25,8
30.	Слюсар	20,9	25,5
31.	Продавець	20,7	19,8
32.	Секретар	18,8	20,7
33.	Сталевар	18,8	21,8
34.	Перукар	18,5	21,9
35.	Сторож	14,6	18,1
36.	Церковний служитель	14,1	18,6

Хср.=34,3 σ=12,2

Ключова стратегія особистісного функціонування старшокласників – посилена раціоналістичність. Найбільші пріоритети у масиві даних учнів чоловічої статі надані професіям: бізнесмен, програміст, фінансист, адміністратор. Дана конфігурація – данина переходу до нової економічної моделі державного устрою, за якою свобода, до якої інтенсивно прагнуть чоловіки, заснована на грошах і лідерстві, використанні праці інших для отримання прибутку («бізнесмен»), раціонального планування майбутнього (аналог «програмування»), інвестування («фінансист»), покроковому досягненні цілей «чужими руками» («адміністратор»). Отже, юнаки виявили глобальну менеджерську модель особистісного функціонування і розташували себе на вершині уявної організаційної структури.

Найнижчі оцінки: церковний служитель (суперечить потребі в лідерстві і свободі: чоловіки схильні порушувати правила заради цілей, що є повною протилежністю суворій нормативності релігійної моделі поведінки); сторож (професія символізує конструкт напруженої уваги, обережності, бережливості – ці якості в учнів старшої школи ще не актуальні через соціальну ситуацію забезпеченості батьками); перукар, секретар, продавець (моделі професій з обслуговування за викликом, що суперечить моделі лідерства в чоловіків); сталевар, слюсар (низько статусні через конструкт мінімізації фізичних зусиль).

Факторний аналіз масиву професійних пріоритетів старшокласників виявив наступне.

Перший фактор – «Менеджерська модель діяльності вищого рівня» (11,7% загальної дисперсії), що видно з проєкцій: бізнесмен, фінансист, економіст (максимізація прибутку); адміністратор, менеджер (покроковий рух до цілей з узгодженням праці інших); дипломат, політик (бездоганність і далекоглядність як стратегії керування); юрист (врахування обмежень і

правил); кооператор, агроном, продавець (колективне виробництво і реалізація продуктів). Отже, на рівні структури конструкту «потреби в управлінні» учні виключно точно бачать ключові складові економічної успішності.

Другий фактор – «*Менеджер другого рівня*» (9,8%). У свідомості учнів цей конструкт представлено конфігурацією з частковими управлінськими функціями («менеджер»). Найбільші проєкції: «секретар», «сторож», що вказують на призначення цього рівня як «захисту» вищого рівня від безлічі малих дій в організації («продавець» – реалізація, «міліціонер» – охорона та ін.). Отже, учні, вбачаючи себе на вищому стратегічному рівні управління, передбачають другий рівень спеціалізованого керування.

Третій фактор – «*Вербальна артистична гармонізація*» (9,7%) себе, організації, інших людей. Проєкція «музика» – модель упорядкованого гармонійного ритмічного процесу, що є аналогом ритму життя, почуттів, добових, річних і багаторічних його циклів. Проєкції «журналіст», «письменник», «вчитель», «політик» – відображення домінування вербального способу впливу й корекції («лікар», «вчитель»). Проєкції «філософ», «юрист», «політик» – аналоги використання вищих закономірностей слідування нормам і законам як стратегія життя. Отже, третій фактор – це конструкт артистичної гармонізації процесу організації менеджером руху до цілей.

Четвертий фактор – «*Виконавський рівень процесів*» (9,4%) з найбільшою проєкцією «суднобудівник», що відповідає стратегії утворення цілісної системи з інтегральною функцією. Проєкції «тваринник», «фермер», «агроном» – аналоги зрощування і продукування. Проєкції «сталевар» і «слюсар» – надання цілісній системі стійкості, надійності. Проєкція «моряк» визначає реалізацію руху системи (менеджерської організації) до цілей. Отже, цей фактор є конструктом створення надійної організаційної системи під проблему і ціль, а також, образно, – погляд на організації з «висоти пташиного польоту» (глобальне бачення структури).

П'ятий фактор – «*Науковий підхід*» (7,7%), що визначає максимальні проєкції «вчений», «філософ», «політик», «програміст». Проєкція «пльотчик» і «філософ» виявляють орієнтацію чоловіків на вищі організаційні досягнення, системне, узагальнене бачення.

Шостий фактор – «*Релігійна діяльність*» (6,8%) – сприймається чоловіками подібною до діяльності «письменника», як покращення поверхневої поведінки («перукар») та заснованої на дуже узагальнених ідеях («філософ»). Висока частота посад пастиря, проповідника та інших серед чоловіків вказує на певну відповідність специфіки функціонування чоловічої особистості діяльності служителів церкви і культів. Проєкція «кооператор» – сприйняття такої діяльності як групової, а також неявно містить аспект фінансового самозабезпечення релігійних організації. Низька привабливість даної діяльності у свідомості учнів чоловічої статі пов'язана з не проходженням критичних точок життя (потрясінь, втрат, невдач, безвиході тощо), які, зазвичай, призводять до переходу від самовпевненої, гіперраціоналістичної, вимогливої активності до пасивності у побудові свого особистісного життя і вибору напрямку самореалізації. Отже, релігійна діяльність – це протилежний самостійному, активному, раціональному спосіб функціонування, в якому учні чоловічої статі вбачають збереження менеджерської позиції відносно внутрішнього світу, його вдосконалення у межах релігійних канонів, як стосовно себе, так і стосовно інших віруючих.

Сьомий фактор – «*Конкретні виконавські професії*» (5,5%): моряк, юрист, перукар, кооператор, економіст, агроном, інженер. Можливим конструктом, який їх поєднує, може бути «нормативне стримування себе від порушень в економічній сфері».

Восьмий фактор – «*Програміст*» (5,3%) з проєкціями: «інженер», «службовець», «водій» та від'ємними «філософ», «вчитель», «фермер». Отже, діяльність програміста старшокласниками сприймається як проектний, обслуговуючий, негуманітарний напрямок

діяльності людей, що є досить точним. Виділення в окремий фактор пов'язане з тим, що дана діяльність дуже високооплачувана і дефіцитна в усьому світі й, тому, приваблива для чоловіків.

Дев'ятий фактор – «Військовослужбовець» (5,2%) з найбільшими проєкціями «льотчик» і «менеджер», що відповідає популярному в чоловіків роду військ (авіація, десант), а також лідерській тенденції просування по ієрархічній стежі військових – потяг до більш високого військового звання, статусу та можливості приймати рішення і все менше виконувати чужі команди.

Десята компонента – «Вік» (4,6%) – відображує зниження з віком інтересу до професій агроном, тваринник, військовий, сталевар. Це можна пов'язати з тенденцією до лідерства, мінімізації фізичних зусиль, бажання працювати з інформацією, а не з матеріалами, а також ключової причини: потягу до економічної та, на її основі, – й до всеосяжної соціальної свободи.

Аналіз общностей виявив найбільші коефіцієнти у наступних показників: «слюсар» (технічна спрямованість і конструювання – гендерна тенденція чоловіків) (0,877), «бізнесмен» (конструкт лідерства, свободи, забезпеченості) (0,857), «льотчик» (символ погляду на проблеми з висоти, відсторонено, а не емоційно, зі станом утягнутості у проблеми, як у жінок) (0,851), «лікар» (аналог поліпшуючого втручання і корекції) (0,834), «церковний служитель» (покращення внутрішнього устрою як людей, так і технічних об'єктів) (0,833). Отже, перелічені показники і їх психологічний сенс присутні в усіх факторах як значущі модулятори стратегій поведінки учнів чоловічої статі. Таким чином, загальна тенденція старшокласників має сенс управління: у статусі менеджера – у зовнішньому світі, у статусі релігійного діяча – у внутрішньому просторі.

Аналіз статистичної значущості відмінностей ставлення до професій старшокласників різної статі виявив наступне. Статистично значуще переважання професійних уподобань старшокласниць над старшокласниками виявлено у таких професіях: «перукар» ($P < 0,001$), «актор» ($P < 0,001$), «письменник» ($P < 0,01$), «тваринник» ($P < 0,01$), «секретар» ($P < 0,01$), «лікар» ($P < 0,01$), «музикант» ($P < 0,05$), «журналіст» ($P < 0,05$). Статистично значуще переважання професійних уподобань старшокласників: «програміст» ($P < 0,001$), «військовий» ($P < 0,001$), «слюсар» ($P < 0,01$), «водій» ($P < 0,05$).

Таким чином, у підпросторі професійних уподобань старшокласники жіночої і чоловічої статі виявили наступні гендерно зумовлені конструкти: поверхнєве (жінки) – внутрішнє (чоловіки), емоційне (жінки) – холодне (чоловіки), ірраціональне (жінки) – раціональне (чоловіки), виконавське (жінки) – лідерське (чоловіки), гуманітарне (жінки) – технологічне (чоловіки).

Таким чином, модифікація системи профорієнтаційної роботи вчителя має полягати у звертанні до інтегральних особистісних конструктів професійних уподобань, до реально існуючої в особистості учнів системи гендерних стратегій і критеріїв сприйняття професій, до психологічних механізмів раціонально-чуттєвої оцінки учнями професій, на основі уважного ставлення і щирого відвертого обговорення не теоретичних, а дійсно важливих для учнів критеріїв значущості професій в аспектах матеріального забезпечення, керування, керованості, креативності, продуктивності, управління ресурсами, особистої самореалізації, перспективності, комфортності і, головне, – особистої свободи.

Література

1. Анастаси А., Урбина С. Психологическое тестирование. – СПб.: Питер, 2001. – 688 с.
2. Битинас В.П. Многомерный анализ в педагогике и педагогической психологии. – Вильнюс, 1971. – 347 с.
3. Браверман Э.М., Мучник М.Б. Структурные методы обработки эмпирических

- даних. – М., 1983. – 464 с.
4. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб. /О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – 2-е вид. – К.: Каравела, 2008. – 400 с.
  5. Говорун Т.В., Кікінежді О.М. Гендерна психологія: Навчальний посібник. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 308 с.
  6. Ильин Е.П. Дифференциальная психология мужчины и женщины. – СПб.: Питер, 2006. – 544 с.
  7. Истратова О.Н., Эксакусто Т.В. Справочник психолога средней школы /Серия «Справочники». – Ростов н/Д.: «Феникс», 2003. – 512 с.
  8. Келли Дж. Теории личности: психология личных конструктов. – СПб: Речь, 2000. – 249 с.
  9. Мельников В.М., Ямпольский Л.Т. Введение в экспериментальную психологию личности. – М., 1985. – 315 с.
  10. Окунь Я. Факторный анализ: Пер. с польск. Г.З.Давидовича. Науч. ред. и авт. предисл. В.М.Жуковская. – М.: Статистика, 1974. – 200 с.
  11. Харман Г. Современный факторный анализ. – М., 1972. – 485 с.

В статье представлены результаты факторно-аналитического изучения латентных личностных конструктов профессиональных предпочтений старшеклассников, особенности, закономерности и гендерные отличия восприятия ими профессий. Отмечены весомые противоречия критериальных взглядов на профессии учителями, ориентированных на теоретическое преподавание и обсуждение, и прагматической системы личностных конструктов учеников, ориентированной на личностные действия в профессии. Предложено модифицировать систему профориентационной работы на основе изменения критериев и подходов учителей в форме приближения и обращения к составляющим конструктивной системы учеников.

In article results of factorial-analytical studying latent personal constructs professional preferences of senior pupils are presented, to feature, laws and gender differences of perception by them of trades. Powerful contradictions criterion sights on professions by the teachers, focused on theoretical teaching and discussion, and pragmatic systems personal constructs pupils, oriented on personal actions in a trade are noted. It is offered to modify system profession oriented works on the basis of change of criteria and approaches of teachers in the form of approach and the reference to components construct systems of pupils.

Статтю подано до друку 19.01.2012.

© 2012 р.

Л.В. Долинська, О.І. Пенькова (Київ)

ЦІННІСНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ СІМЕЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Актуальність дослідження. Проблема цінностей посідає одне з чільних місць у психологічній науці. Особливість категорії «цінність» полягає в тому, що вона водночас є предметом і ставленням до цього предмета. Багато авторів стверджують, що саме цінності визначають особливості і характер відносин особистості з середовищем, з сім'єю і це, в свою чергу, детермінує особливості її поведінки (Ананьєв Б.Г. [1], Боришевський М.Й. [3], Шорохова К.В. [14], Ядов В.О.[15] та ін.